

Emilia Jankowska-Ambroziak

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: e.jankowska@uwb.edu.pl

**PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE
WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ W POLSCE**

**SPACIAL DIVERSITY
OF CROSSBORDER COOPERATION IN POLAND**

DOI: 10.15611/pn.2018.527.11

JEL Classification: C10, R11

Streszczenie: Współpraca transgraniczna ma w Unii Europejskiej ponad pięćdziesięcioletnią historię, która często warunkuje powodzenie kooperacji. W związku z dołączaniem kolejnych krajów do struktur unijnych współpraca na szczeblu transgranicznym rozwija się terytorialnie. Długość trwania współpracy jest jednym z wielu czynników świadczących o jej przestrzennym zróżnicowaniu. Celem badawczym pracy jest ukazanie przestrzennego zróżnicowania współpracy transgranicznej realizowanej w obrębie siedmiu programów operacyjnych na terenie Polski. Za pomocą metody wskaźników przyrodniczych Perkala uszeregowano obszary wsparcia pod względem najlepszego i najgorszego poziomu współpracy. Przedstawiono także harmonijność realizacji poszczególnych wskaźników uwzględnionych w badaniu. Wyniki są zbieżne z wysokością finansowania programów, a także wykazują się ogólną harmonijnością realizacji.

Słowa kluczowe: współpraca transgraniczna, współpraca terytorialna, Unia Europejska, wskaźnik Perkala, harmonijność.

Summary: Cross-border cooperation has over fifty years of history in the European Union. Often, the history determines the success of cooperation. As more countries join the EU structures, they also establish cooperation at the cross-border level. The duration of cooperation is one of many factors proving its spatial diversity. The aim of the work is to show the spatial diversity of cross-border cooperation implemented within seven operational programs in Poland. Using Perkal's natural indicator methods, the areas of EU support were ranked in terms of the best and worst level of cooperation. Harmonization of the implementation of individual indicators was also included in the study. The results coincide with the amount of financial help, and also show a general harmonious implementation.

Keywords: cross-border cooperation, territorial cooperation, European Union, Perkal's method, harmonization.

1. Wstęp

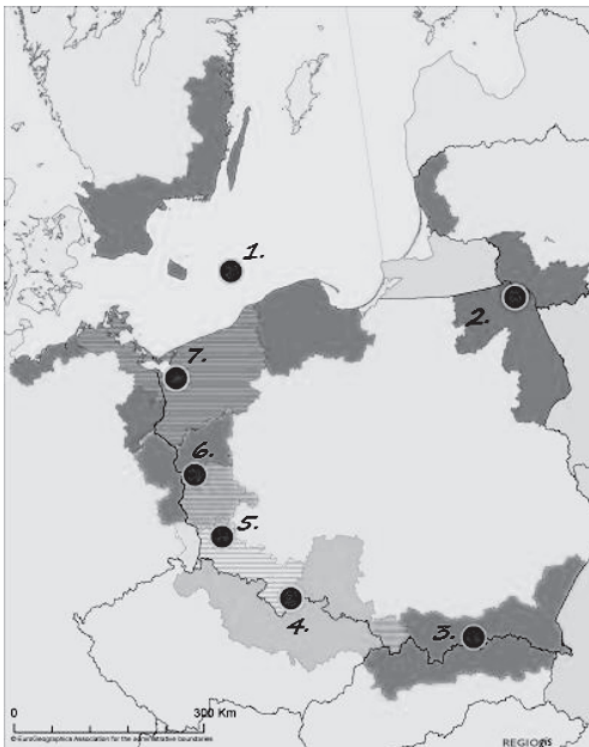
Początków współpracy transgranicznej należy upatrywać w latach 50. XX wieku, kiedy tworzyły się struktury unijne oraz propagowano formę współpracy w postaci euroregionów. Bardziej sformalizowana forma miała swoje początki pod koniec lat 80. w ramach pierwszych pakietów Delorsa, które, w rozbudowanej postaci, nazywamy obecnie okresami programowania unijnego. W związku z przestrzennym rozrastaniem się Unii Europejskiej współpracę transgraniczną w ramach struktur unijnych podejmują kolejne obszary dołączających państw. Państwa te najczęściej dbały o społeczno-gospodarcze kontakty zagraniczne swoich regionów przygranicznych już przed przystąpieniem do Wspólnoty, jednak otwarcie granic, związane z akcesją, zmieniło jakość tych kontaktów. Kolejnym przykładem zasadności realizacji polityki współpracy transgranicznej jest fakt, iż ponad jedna trzecia obywateli Unii mieszka i pracuje na tych terenach [Raczyk, Dołzbłasz 2017, s. 10]. Celem publikacji jest ukazanie przestrzennego zróżnicowania współpracy transgranicznej pod względem kilku wybranych wskaźników zawartych w raportach ewaluacyjnych z okresu programowania 2007-2013. W związku z dużą liczbą programów badania zostały podzielone na obszary. W poniższym artykule omówione i przeanalizowane zostaną programy współpracy transgranicznej realizowane na granicach Polski.

2. Współpraca transgraniczna w Polsce

Współpraca transgraniczna w Polsce, w zinstytucjonalizowanej formie, funkcjonuje od 2004 r. Specyfika powiązań transgranicznych jest głęboka i rozbudowana, co wynika z faktu, iż kontakty po obu stronach granic istniały dużo wcześniej. Jednak usunięcie barier w postaci kontroli granicznych oraz udostępnienie wsparcia poprzez liczne instrumenty finansowe i merytoryczne znacznie usprawniło i rozpowszechniło współpracę na szczeblu transgranicznym po akcesji Polski do Unii Europejskiej. W Polsce współpraca na pograniczu zachodnim osiągnęła dużo wyższy stopień zaawansowania niż po stronie wschodniej. Strona wschodnia stanowi zewnętrzną granicę Unii Europejskiej. Mimo wielu usprawnień w przebiegu współpracy transgranicznej na tym pograniczu jest ona trudniejsza i mniej efektywna. Programy realizowane na wschodniej granicy Polski, z racji współpracy z regionami przygranicznymi nie należącymi do UE, są wspierane w ramach innego instrumentu niż pozostałe. Tym instrumentem jest Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa. W publikacji analizowane będą tylko programy realizowane w ramach trzeciego celu polityki spójności 2007-2013 – Europejskiej Współpracy Terytorialnej, czyli te dotyczące wzajemnej współpracy regionów unijnych. Finansowanie programów zakończyło się w 2015 r. Większość z nich, w niezmienionej formie, jest kontynuowana w okresie programowania 2014-2020.

Współpraca transgraniczna w Polsce w ramach trzeciego celu polityki spójności w latach 2007-2013 to 7 programów (rys. 1). Większość z nich to kontynuacja

programowania z lat 2004-2006. Programy są dość zróżnicowane pod kątem osiągniętych efektów, przebiegu współpracy oraz długości jej trwania. Uwarunkowania historyczne, polityczne, geograficzne oraz społeczne również rzutują na ich charakterystykę. Poniżej zostaną wymienione najistotniejsze aspekty i dane wynikające z przygranicznego położenia i różnic w stosunku do średnich wartości regionalnych i narodowych obszarów objętych wsparciem. Największym finansowym wsparciem charakteryzuje się program Polska – Czechy (rys. 2). Funkcjonuje on na obszarze o gęstości zaludnienia wyraźnie przekraczającej średnią unijną (dla obszaru – 151 mieszkań/km², dla średniej – 114 mieszkań/km²) [Raport ewaluacyjny Polska-Czechy 2016, s. 20]. Pod względem liczby ludności jest to drugi obszar wśród tych realizujących programy EWT, a pod względem powierzchni – trzeci. Struktura branżowa jest dość zróżnicowana. Można tu znaleźć przemysł tekstylny, szklarski i ceramiczny, budowy maszyn, a także farmaceutyczny, elektrotechnikę czy budownictwo. Stosunkowo sporą część stanowią obszary rolnicze. Integrację i rozwój obszaru w znacznym stopniu utrudnia górski charakter pogranicza, co ma wpływ na liczbę i jakość połączeń komunikacyjnych.

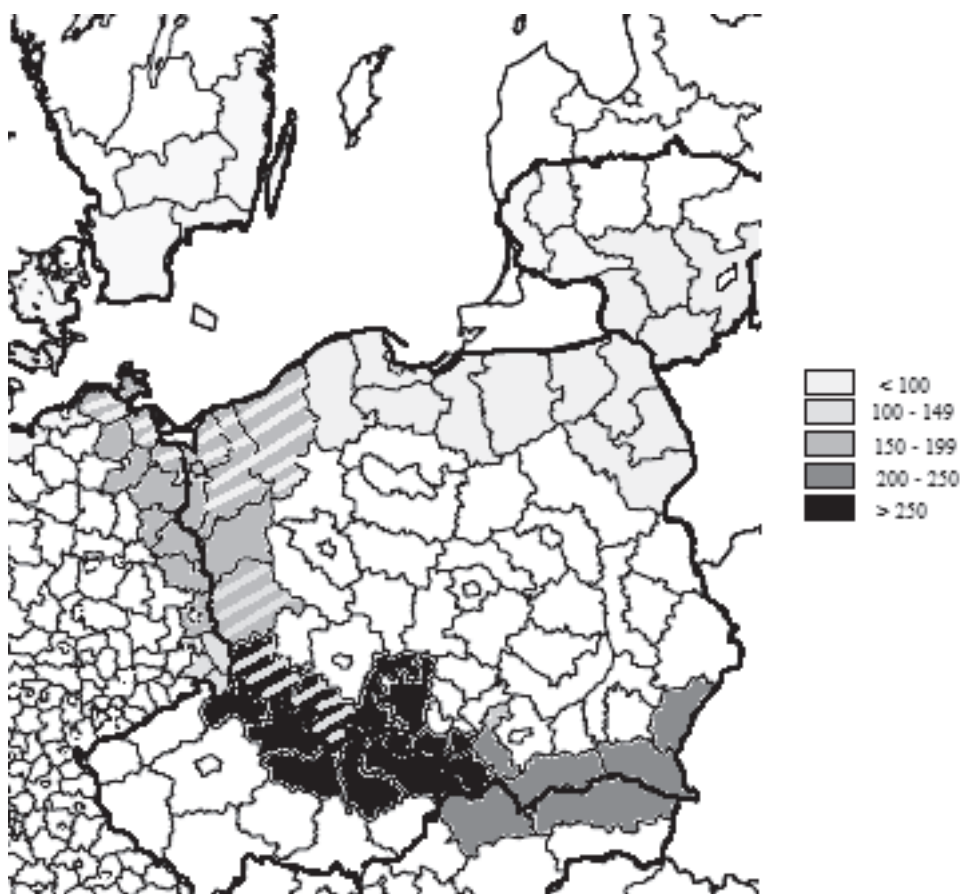

1. PWT Południowy Bałtyk
2. PWT Polska-Litwa
3. PWT Polska-Słowacja
4. PWT Polska-Czechy
5. PWT Polska-Saksonia
6. PWT Polska-Brandenburgia
7. PWT Polska-Meklemburgia-Pomorze Przednie-Brandenburgia

Rys. 1. Współpraca transgraniczna w Polsce w latach 2007-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów programowych.

Program Polska – Brandenburgia – Meklemburgia – Pomorze Przednie, w odróżnieniu od pozostałych, cechuje dobra dostępność oraz infrastruktura drogowa. Negatywnym czynnikiem jest jednak duża różnica w poziomie zamożności pogranicza. Część niemiecką charakteryzuje o wiele wyższy poziom PKB [Program operacyjny... Brandenburgia-Meklemburgia... 2010]. Z jednej strony tak duże zróżnicowanie wskaźnika PKB utrudnia odnalezienie wspólnych obszarów problemowych. Z drugiej strony jednak strona Polska, jako strona mniej zamożna, ma możliwości czerpania dobrych praktyk i rozwiązań od bardziej rozwiniętego partnera.

Rys. 2. Budżet programów współpracy transgranicznej w Polsce w mln euro w latach 2007-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów programowych.

Kolejnym programem, pod względem wysokości budżetu, a trzecim pod względem liczby ludności, jest program Polska – Słowacja. Jego funkcjonowanie również utrudnia górski charakter pogranicza. Obszar ten charakteryzuje się niską jakością

dróg, szczególnie po stronie polskiej, a także sporym udziałem rolnictwa. Powyższe warunki wpływają negatywnie na rozwój gospodarczy regionu. Pogranicze to cechuje przede wszystkim pozytywne kulturowe uwarunkowanie współpracy. Ludność zamieszkująca te tereny posiada wspólną przeszłość oraz wiele podobieństw pod względem językowym i kulturowym. Podobieństwa przyczyniły się do naturalnego utrzymywania kontaktów na tym obszarze.

Polska – Saksonia to kolejny program pod względem wielkości budżetu. Cechą charakterystyczną tego programu jest dużo większy powierzchniowy udział obszaru Polski. Około 80% powierzchni objętej wsparciem znajduje się na terytorium Polski, 75% ludności zamieszkującej obszar to Polacy. Taka nierówność ma swoje odzwierciedlenie w beneficjentach projektów, których zasadniczo więcej powinno być na obszarze polskim. Jednak strona niemiecka charakteryzuje się dużo wyższą zdolnością pozyskiwania funduszy, która zazwyczaj jest związana z większym doświadczeniem ludności oraz wyższym poziomem rozwoju gospodarczego mierzonym PKB [Program Operacyjny... Polska Saksonia... 2010]. Ponadto znaczna część obszaru po stronie polskiej (podregion jeleniogórsko-wałbrzyski) brała jednocześnie udział w programie wsparcia Polska – Czechy, stąd też część potrzeb była zrealizowana w ramach drugiego programu.

Program Polska – Brandenburgia charakteryzuje się dużą różnicą w sile gospodarczej regionu pomiędzy Wschodem a Zachodem [Program Operacyjny... Polska – Brandenburgia... 2010]. Niedostateczne stosunki transgraniczne, marginalne powiązania pomiędzy przedsiębiorstwami, bariery rynkowe i słaba znajomość rynku oraz niskie nakłady na innowacyjność nie ułatwiały podjęcia współpracy na obszarze. Taka sytuacja wynika z zaszłości historycznych oraz długoletniej izolacji.

Południe Polski oraz programy Polska – Czechy i Polska – Słowacja charakteryzują się, niekorzystnym pod kątem współpracy, ukształtowaniem terenu. Pasma górskie utrudniają komunikację, a także podnoszą koszty budowy infrastruktury transportowej. Podobnie sytuacja wygląda na północy Polski. Program Południowy Bałtyk łączy kooperacją regiony mocno oddalone od siebie ze względu na dzielący je Bałtyk. Są to północne gminy Polski oraz południowe obszary Szwecji, a także wybrzeże Litwy, Niemiec i Danii. Kolejnym utrudnieniem współpracy są duże dysproporcje rozwoju pomiędzy regionami. Partnerami w programie są np. zamożne szwedzkie okręgi Kalmar i Skane oraz biedniejsze obszary, takie jak obszar Litwy – okręg tauroski czy podregion elbląski w Polsce. Program Południowy Bałtyk jest największy pod względem obszaru objętego wsparciem oraz liczby ludności. Szczególnym utrudnieniem w realizacji celów programu są kwestie środowiskowe dotyczące basenu Morza Bałtyckiego. Program jest realizowany w oparciu o Strategię Bałtycką regulującą współpracę i wykorzystanie potencjału tego obszaru.

Obszar programu Polska – Litwa charakteryzuje wyjątkowo słabe zagęszczenie infrastruktury transportowej. Co więcej, ta istniejąca jest zniszczona i niskiej jakości. Obszar ma wysoki potencjał rozwojowy w związku z faktem, iż zamieszkująca go ludność jest zbliżona kulturowo i językowo oraz dzieli wspólną historię.

Nie istnieje zatem bariera społeczna, obecna szczególnie w regionach zachodnich podejmujących współpracę. Tereny po obu stronach granicy są podobnej wielkości i zamieszkuje je podobna liczba ludności. Wskaźnik PKB jest nieznacznie wyższy po stronie polskiej (okres programowania 2007-2013). Jest to ostatni program pod względem wielkości budżetu.

Programy realizowane na obszarze Polski charakteryzują się dużą różnorodnością pod względem uwarunkowań obszarów i wypracowanych efektów. Zazwyczaj są one zależne od wielkości finansowania, ale także od potencjału regionu, jak również korzyści z integracji, jakie czerpie ludność zamieszkująca dany teren.

3. Metoda wskaźników przyrodniczych Perkala w analizach współpracy transgranicznej

Najczęstszą metodą wykorzystywaną do analiz współpracy transgranicznej są badania sondażowe. Dane ankietowe oraz inne, dotyczące pomiaru rozwoju regionalnego oraz jego czynników, najczęściej uzupełniane są analizami taksonomicznymi. [Mika, Miśkiewicz-Nawrocka (red.) 2018; Stec 2017]. Ciekawy przegląd pomiaru realizacji projektów unijnych dotyczących rozwoju regionalnego przedstawił Z. Forycki [2016].

Do przedstawienia przestrzennego zróżnicowania współpracy transgranicznej w Polsce zastosowano metodę wskaźników przyrodniczych Perkala. Metoda wykorzystuje prosty wskaźnik bazujący na średniej arytmetycznej wybranych obserwacji zmiennych. Pozwala on na ustalenie wielkości jednostki na podstawie badanych cech, umożliwiając uszeregowanie ich, a także zbadanie proporcjonalności badanego zjawiska oraz harmonijności rozwoju.

Metoda była wykorzystywana w wielu pracach dotyczących rozwoju regionalnego, m.in. przez: [Malkowska 2015; Namyślak 2007; Perło 2014]. W niniejszej pracy metoda umożliwia uszeregowanie obszarów objętych programami współpracy terytorialnej pod względem najlepszych osiągniętych wyników, zbadanie proporcjonalności wybranych cech, a także harmonijności przebiegu współpracy.

Mimo iż programy realizowane są według ogólnych wytycznych Komisji Europejskiej oraz na terenie Polski, zebranie i porównanie danych jest utrudnione. Programy przyjęły różne cele, w związku z czym osiągnięte wyniki są trudne do porównania. Poza tym raportowanie wykonanych czynności nie jest ogólnie ujednolicone. Stąd koordynatorzy programów nie mają obowiązku zbierania konkretnych danych. Większość badań w obszarze współpracy transgranicznej opartych jest na metodzie sondażowej lub podobnych.

Wstępnie do badania przyjęto siedem cech, do których dane zebrano z raportów końcowych programów oraz dokumentów programowych:

- X1 – liczba projektów na 10 tys. mieszkańców,
- X2 – alokacja środków unijnych na 10 tys. mieszkańców,

- X3 – liczba partnerów projektowych,
- X4 – liczba produktów turystycznych na tys. km²,
- X5 – liczba wybudowanych/zmodernizowanych dróg/km²,
- X6 – ogółem działania wspierające ochronę środowiska,
- X7 – uczestnicy seminariów, konferencji i innych wydarzeń na 10 tys. mieszkańców.

Liczba cech spełniających założenia metodologiczne [Strahl 2006, s. 25] i ostatecznie wziętych pod uwagę w badaniu wynosi cztery (X1-X4). Zmienne zostały wystandaryzowane, by umożliwić ich porównanie i sumowanie. Następnie zostały obliczone syntetyczne wskaźniki (WP) poziomu współpracy w ramach programów współpracy transgranicznej na podstawie wzoru:

$$WP = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n y'_{ij},$$

gdzie: *WP* – wskaźnik Perkala; *y'* – standaryzowana wartość *j*-ej cechy w *i*-tym obiekcie, po zamianie destymulanty; *n* – liczba obiektów.

Obszary współpracy zostały uszeregowane na podstawie wytycznych z tabeli 1.

Tabela 1. Klasyfikacja wyników wskaźnika Perkala

Klasa	Przedział	Poziom współpracy
1	$WP > \bar{x} + s$	bardzo dobry
2	$\bar{x} < WP < \bar{x} + s$	dobry
3	$\bar{x} - s < WP < \bar{x}$	średni
4	$WP < \bar{x} - s$	słaby

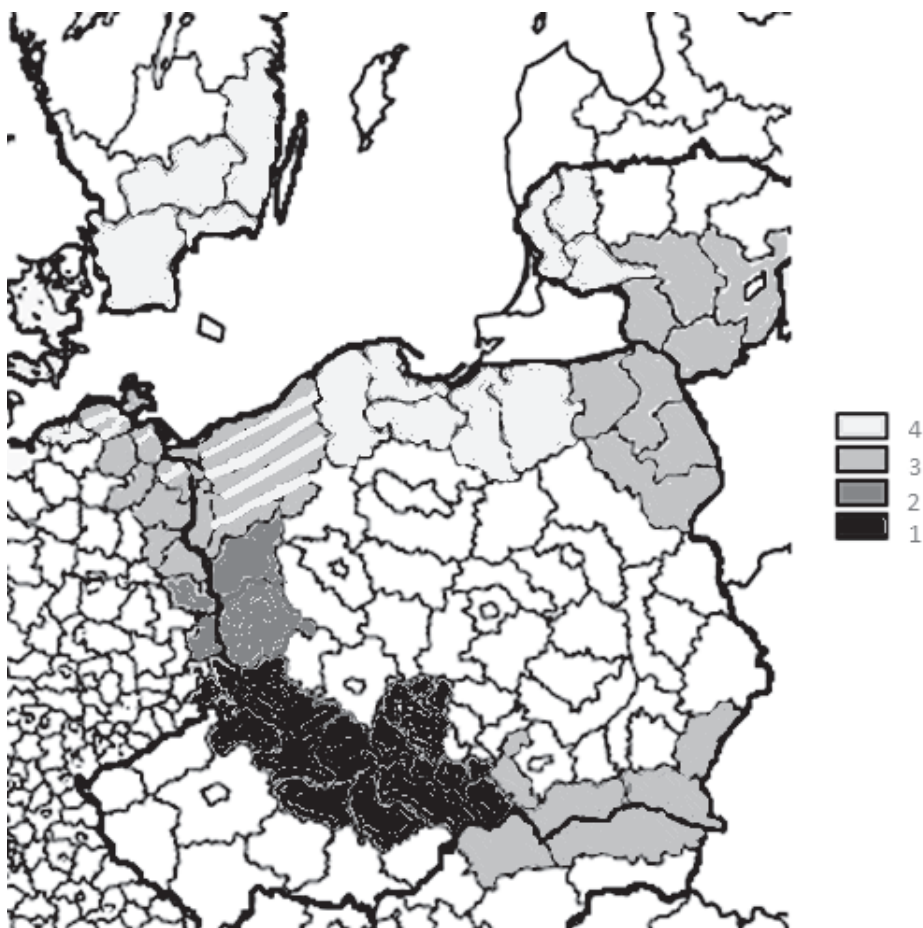
Źródło: opracowanie własne.

Wyniki obliczeń wskaźnika Perkala dzielą programy współpracy na cztery kategorie według ich realizacji (słaby – bardzo dobry poziom współpracy). Wskaźnik odniesiono do średniej i odchylenia standardowego.

Wyniki obliczeń przedstawia rys. 3. Najwyższy, bardzo dobry poziom współpracy (1), odnotowano na obszarze programu Polska – Czechy. Wskazane elementy sprzyjające współpracy, takie jak wspólna kultura i doświadczenia wzajemnej kooperacji zdobyte na długo przed wprowadzeniem struktur unijnych, duża liczba ludności, co przekłada się na liczbę składanych projektów oraz najwyższe finansowanie programu, wyjaśnia tak wysoki wynik. Kolejny wynik świadczący o bardzo dobrym poziomie współpracy osiągnął obszar programu Polska – Saksonia. Podobnie jak Polska – Czechy, program jest wysoko finansowany (miejsce trzecie wśród programów realizowanych na terenie Polski), a także dzieli część swojego obszaru wraz z programem Polska – Czechy. Ludność zamieszkująca obszar zdobywa zatem więcej doświadczeń w pozyskiwaniu funduszy i zdobywa dobre praktyki. Najniższy wynik uzyskał obszar programu Południowy Bałtyk, przedostatni pod

względem finansowania oraz posiadający dość sporo barier naturalnych w postaci dużego obszaru programu, trudnego do koordynacji, dużych odległości pomiędzy obszarami współpracującymi oraz dysproporcji w poziomie rozwoju.

Obszar programu Polska – Brandenburgia charakteryzuje się średnim poziomem współpracy, a pozostałe obszary uplasowały się na poziomie słabym.

Rys. 3. Współpraca transgraniczna w Polsce – wskaźnik Perkala

Źródło: opracowanie własne.

Analizując inne europejskie przykłady współpracy transgranicznej, zazwyczaj zauważa się większe powodzenie wśród programów realizowanych przy współpracy z bardziej doświadczonymi i zarazem tzw. starszymi regionami Unii. Dla analizowanych obszarów nie można wysunąć takiego wniosku. Wynika to z faktu, iż np. regiony niemieckie, tj. część Brandenburgii czy Meklemburgii, o dość długiej obecności w strukturach unijnych, są słabiej rozwinięte względem zachodu kraju.

W przypadku obszarów Danii i Szwecji odległość i ograniczenia przyrodnicze rzutują na mniejsze powodzenie współpracy. Czechy i Słowacja dołączyły do struktur unijnych razem z Polską, zatem ich doświadczenie we współpracy jest podobne. Z drugiej strony zbliżona sytuacja gospodarcza regionów w ostatnim przypadku, zrozumienie wzajemnych problemów mogą wpływać pozytywnie na powodzenie współpracy.

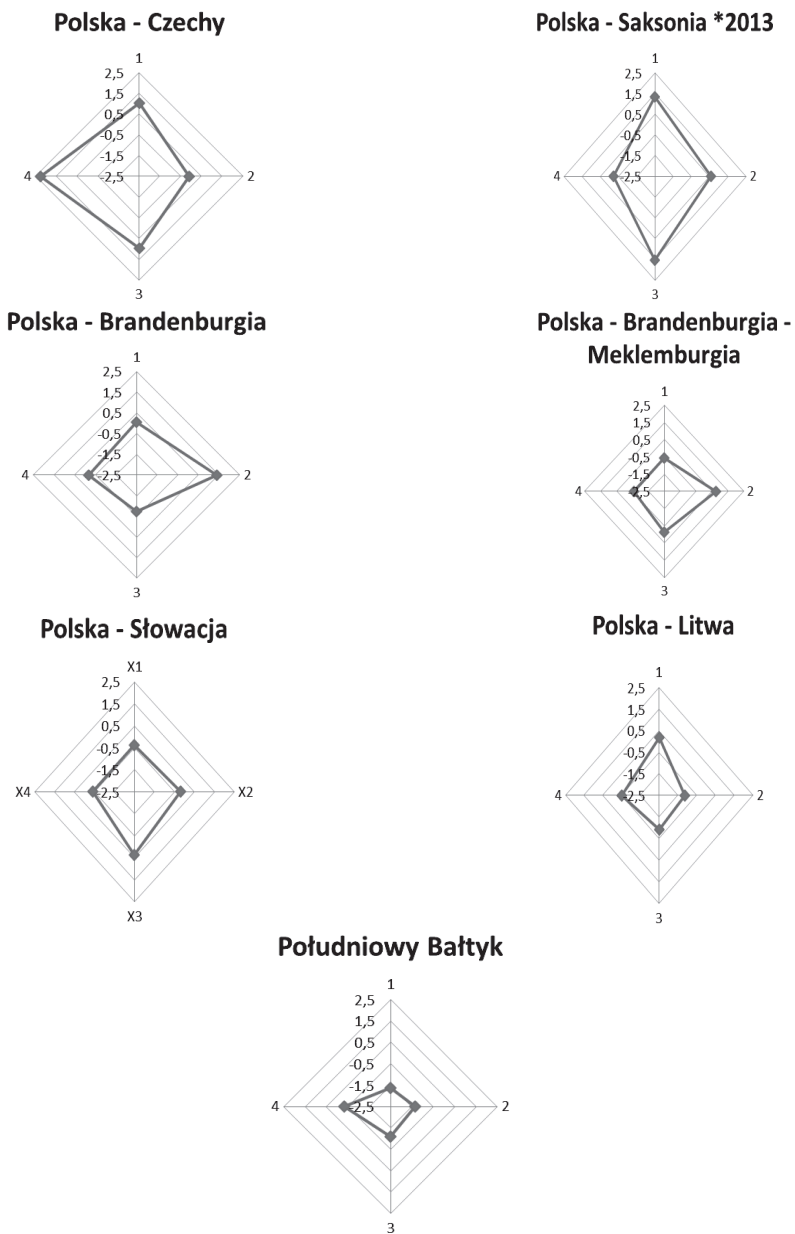
4. Harmonijność współpracy transgranicznej

Wskaźnik Perkala służy także do przedstawiania harmonijności. Wybrane cechy zostały przedstawione tak, by ukazać równomierność ich realizacji. Naturalny nacisk na produkty turystyczne w obszarach transgranicznych sprawił, że jest to istotna cecha realizowana w ramach celów każdego z analizowanych programów, wpływająca znacznie na rozwój regionalny obszarów.

Wykres radarowy (rys. 4) przedstawia równomierność realizacji danych cech. Żaden z przedstawionych wykresów nie wykazuje szczególnych odstępstw w realizacji cech X1-X4. Trudno wskazać, że którakolwiek z nich była szczególnie odchylona od średniej na danym obszarze wsparcia. Wykresy ułożone są w kolejności pod względem wyników wskaźnika WP. Wyraźnie zatem widać, iż realizacja poszczególnych cech „zmniejsza się” wraz z kolejnym regionem o niższym WP. Wykazuje to mniejsza rozpiętość wykresu radarowego względem jego środka.

Można zatem stwierdzić, iż zarówno liczba projektów, alokacja środków, liczba partnerów, jak i liczba produktów turystycznych we wszystkich obszarach charakteryzują się harmonijnym rozkładem. Nie odnotowuje się sytuacji, w której przy dużej alokacji środków mamy niewielką liczbę partnerów czy projektów. Poniekąd sytuacja jest następstwem wymagań unijnych dotyczących realizacji projektów (minimalnej liczby partnerów i limitów finansowania). Świadczy jednak także o dużym zainteresowaniu projektami oraz pewną efektywnością ich realizacji. Zauważa się jedynie niewielkie różnice w proporcjach cech. Zdecydowanie największą liczbą powstałych produktów turystycznych charakteryzuje się program Polska – Czechy. Przy stosunkowo niewielkiej alokacji środków na 10 tys. mieszkańców na obszarze osiągnięto najwyższe wyniki. Na obszarze Polska – Saksonia, przy wyższej alokacji na 10 tys. mieszkańców, osiągnięto słabsze wyniki. Wyraźnie najslabiej wygląda realizacja programu Polska – Południowy Bałtyk. W porównaniu z programem Polska – Litwa, którego finansowanie jest zbliżone, osiągnięto znacznie słabsze wyniki pod względem liczby projektów i partnerów.

Kolejnym krokiem w prowadzeniu badań będzie próba wybrania większej liczby cech, a także próba porównania dotychczasowej realizacji programów na obszarach wsparcia z wcześniejszymi okresami programowania. Celem takich badań będzie wykazanie postępów w realizacji programów oraz poszukiwanie dobrych praktyk w realizacji współpracy transgranicznej. Współpraca jest realizowana współcześnie w ramach okresu programowania 2014-2020, a także planowana na kolejny okres.

* Dane dla Saksonii pochodzą z 2013 r., podczas gdy dla pozostałych obszarów z 2015 r.

Rys. 4. Harmonijność przebiegu współpracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z raportów końcowych oraz dokumentów programowych współpracy transgranicznej w latach 2007-2013 (2015).

5. Zakończenie

Współpraca terytorialna, mimo długiej historii i wielu doświadczeń, jest tematem trudnym do analiz. Jest to działalność bardzo specyficzna, realizowana w regionach przygranicznych, które są najczęściej regionami peryferyjnymi nie tylko w sensie geograficznym, ale także gospodarczym. Współpraca transgraniczna ma na celu poprawić status tych regionów. Stanowi wielką szansę na wyjście z opóźnienia gospodarczego charakterystycznego dla tych obszarów. Badania programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski metodą wskaźników przyrodniczych Perkala wskazało programy o najlepszym poziomie współpracy, którymi są programy Polska – Czechy i Polska – Saksonia, oraz wykazało sporą harmonijność realizacji wskaźników współpracy. Badanie stanowi o sporym sukcesie programów realizowanych na obszarze Polski, które mimo wielu przeszkód geograficznych, kulturowych, krótkiej historii, a także wysokich rozpiętości w poziomie rozwoju regionalnego w porównaniu z innymi regionami, mają niekwestionowane osiągnięcia w dziedzinie tej współpracy.

Literatura

- Forycki Z., 2016, *Metody pomiaru efektywności projektów innowacyjnych*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 418.
- Malkowska A., 2015, *Ocena rozwoju obszaru przygranicznego na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 401.
- Mika J., Miśkiewicz-Nawrocka M. (red.), 2018, *Metody i modele analiz ilościowych w ekonomii i zarządzaniu*, cz. 9, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Namyślak B., 2007, *Zastosowanie metody wskaźników przyrodniczych Perkala do badania poziomu konkurencyjności regionów Polski*, Wiadomości Statystyczne, nr 9.
- Perło D., 2014, *Jakość środowiska, jako decydująca zmienna w kształtowaniu polityki rozwoju regionalnego*, *Studies in Logic*, 37(1).
- Raczyk A., Dołzbłasz S., 2017, *Wyzwania i cele dla programu INTERREG na granicy polsko-niemieckiej po 2020 r.*, KE, Wrocław.
- Stec M., 2017, *Taksonomiczna analiza poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw Polski. Studium przypadku – województwo podkarpackie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Strahl D., 2006, *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Programy Współpracy Transgranicznej realizowane na obszarze Polski w latach 2007-2013.
- Raporty Ewaluacyjne Programów Współpracy Transgranicznej realizowanych na obszarze Polski w latach 2007-2013.